

Velfærdsstatens krav til dig!

Jørn Henrik Petersen

En banal historie

Den 23. juni 2003 afsluttede en ung kvinde sin uddannelse som pædagog. Hun skulle en uges tid senere begynde i et sommervikariat. Hun havde bare et problem: Uddannelsesstøtte betales forud, løn bagud. Hvordan skulle hun dog klare sig i juli? Hun gik til sin hjemkommune for at få støtte, bl.a. fordi hun vidste, at en veninde, der havde afsluttet samme uddannelse i februar, havde fået bistand. Hun fik ikke noget: »Jeg følte mig som en lille hund, der havde tigget om et kødben. Og jeg føler, det er uretfærdigt, at jeg som nuværende og kommende skatteyder ikke kan få hjælp i én sølle måned. Det er jo ikke nogen rar situation, at man som 24-årig skal regne med sine forældres penge«. Hun henvendte sig til Fyens Stiftstidende, som den 12. juli fortalte hendes historie.

Dagen efter kommenterede et læserbrev hendes situation: »Det er åbenbart meget mere »rart« blot at henvende sig på kommunen og insistere på økonomisk assistance. Problemet er måske i virkeligheden, at hendes mentalitet er udtryk for måden, en stor del af det danske samfund tænker på: Jeg betaler skat – ergo skal jeg også modtage service fra staten!«

Avisen drøftede »sagen« i en leder: »... noget tyder på, at det er blevet en udbredt opfattelse, at det offentlige bare har at klare alting, og man ikke selv har noget synderligt ansvar. Det er en misforståelse. Hvis det offentlige bliver et tagselvbord, fra hvilket alle kan nyde – også dem uden behov – vil staten hurtigt gå rabundus«. Da politikerne ikke gør noget »vil flere og flere, med en omskrivning af det gamle ord, kræve deres ret uden at gøre deres pligt«.

Historien er banal, men den placerer os midt i velfærdsstatens spændingsfelt. Spændingen mellem velfærdsstatens ideelle mål, borgernes forståelse og deres gøren og laden. Spændingen mellem de krav til »god opførsel«, idealet fordrer, de tilskyndelser, systemet giver, og den måde, borgerne lever på.

Samfundsordenen

Samfundsordenen er de spilleregler, vi som borgere skal holde os efterretteligt. Vi har selv skabt både spillereglerne og de institutioner, der forvalter dem og sikrer deres overholdelse. Gennem opdragelsen af vores børn går de i arv fra slægt til slægt. Det afspejler vores forståelse og anerkendelse af institutionerne og reglerne som løsning på noget, der ellers ville være et samfundsproblem. Institutionerne og spillereglerne bestemmer samfundets ordensreglement.

Hvis ordensreglementet skal fastholdes, må borgerne opfatte det som legitimt, dvs. som ret og rimeligt. Der må derfor være en fælles accepteret viden, der sætter os i stand til at forstå, hvad der forklarer og retfærdiggør spillereglerne. Skal samfundsordenen være stabil, og skal den kunne gives videre fra generation til generation, forudsætter det, at den har andre begrundelser end dens egen. Regler kan ikke retfærdiggøres alene ved, at de henviser til sig selv. De må være forankret i den fælles kultur, som bestemmer, hvordan vi forstår den verden, der omgiver os.

Den danske velfærdsstats egenart

Velfærdsstaten er ikke et resultat af et program eller en ideologi. Der er ingen social ingeniør, som har planlagt samfundsordenen. Den er udviklet stykkevis og delt. Et givet problem har fundet sin løsning, og løsningen har føjet sig ind i et sammenfiltret mønster af tidligere løsninger. Umiddelbart kunne det se ud til, at man vedvarende hugger hæle og kapper tæer, mens man halter sig frem mod næste korsvej.

Ikke desto mindre har samfundsordenen – institutionerne og spillereglerne – en forbløffende stabilitet og robusthed, som på overfladen skyldes, at det er en solid dansk politisk norm at bygge på det bestående. »Dette bygger på det bestående«, eller »Dette videreudvikler det bestående« er et af de mest slagkraftige argumenter i dansk politik. Historien spiller en rolle på den måde, at enhver beslutning har konsekvenser for alle senere beslutninger. Det er næsten umuligt at ændre et handlingsforløb, når det er sat i gang. Det viser, at enkeltbeslutningerne

danner et mønster, der gror af den fælles måde, hvorpå vi opfatter vores omverden. Når det derfor er et stærkt politisk argument at bygge på det bestående, skyldes det et spadestik dybere nede, at der bag de tilsyneladende løsrevne løsninger på akutte problemer, som dukker op i ganske bestemte sammenhænge, ligger værdier og idéer – dybt rodfæstede i kulturen.

Ingen velfærdsstat kan sættes på en enkel formel. Sammenligner man de europæiske velfærdsstater dukker der både ligheder og forskelle op. Det klarer forståelsen, hvis man skærer ind til benet og beskriver dem som idealtyper, der fremhæver noget og negligerer andet, dvs. hvis man konstruerer forskellige rendyrkede modeller.

Forståelsen af den danske model vokser ved en sammenligning med den kontinental-europæiske og den af Beveridge inspirerede engelske velfærdsstat. Hver for sig afspejler de en kultur, og derfor kan sammenligningen klargøre vores eget værdigrundlag og vores forståelse af den samfundsorden, der også omfatter de institutioner og regler, vi kalder velfærdsstaten – den danske velfærdsstat: Vores velfærdsstat.

Beveridge-modellen repræsenterer en grundlæggende liberal tænkning, der balancerer mellem det individuelle og det kollektive. Den forsøger at forene samfundets omsorgsforpligtelse med individets selvstændighed. De selvstændige individer indgår i en gensidig solidaritet, og samfundet ses billedligt som en gigantisk forsikringsordning. Det er et risikofællesskab, der i modsætning til en privat forsikring dækker alle. Sigtet er ikke grundlæggende forskelligt fra det, vi vil med den danske velfærdsstat, men institutionerne og spillereglerne er anderledes. I England bruger man den tvungne socialforsikring med ensartede bidrag og ensartede ydelser. Det sikrer en hensyntagen til de svageste, men på et beskedent niveau. I Danmark derimod finansierer vi velfærdsstaten gennem skatterne, som ikke er knyttet til de ydelser, den enkelte under visse betingelser er berettiget til. Det sikrer både en hensyntagen til de svageste på et højere niveau og en betydelig større grad af indkomstfordeling med deraf følgende indkomstlighed.

På den anden side er det en socialforsikring, der er radikalt forskellig fra den kontinental-europæiske model. Denne dækker ikke alle i en fælles ordning. Den solidariske risikospredning omfatter grupper, som er opdelt efter risikoens art og medlemmernes erhvervsmæssige status. Den lader i sin rene form store befolkningsgrupper udenfor det fælles gensidige ansvar. Det er en socialforsikring rettet mod den

erhvervsaktive som medlem af en økonomisk klasse. Tydeligvis er det meget forskelligt fra Beveridge's idé, at alle skal være med i den samme ordning. Den opfatter borgeren – ikke medlemmer af forskellige økonomiske klasser – som forsikringstager. Den er også fundamentalt forskellig fra den danske model, der – som den engelske – omfatter alle, men som alene ser den enkelte i hans eller hendes egenskab af statsborger – ikke som forsikringstager.

Mens det universelle er et fælles træk for den danske og den af Beveridge inspirerede rene engelske model, har Beveridge det fælles med den kontinentaleuropæiske velfærdsstat, at de begge bygger på en noget-for-noget-sammenhæng. De adskiller sig, fordi Beveridge-modellen hviler på ensartede bidrag og ensartede ydelser uden sammenhæng med indkomsten, mens den tyske inspirerede model bygger på bidrag og ydelser, der udgør en procentdel af indkomsten. Forskellen skyldes just Beveridge's forsøg på at balancere mellem det individuelle og det kollektive. Når ydelserne i den rene Beveridge-model bygger på et nationalt minimum, levner staten plads for og opmuntring til den enkelte, der selv må sikre sig og familien de måske ønskede større ydelser, hvis uheldet er ude. Det begrænser naturligvis solidaritetens udstrækning. Den kontinental-europæiske model sikrer generelt dem, der er dækket, på et højere niveau, fordi ydelserne afspejler de tidligere indkomster. Det er en fremgangsmåde, som bevarer statusforskelle, og som ikke i samme grad giver plads til den individuelle foretagsomhed.

I Beveridge-modellen betyder koblingen mellem de ensartede bidrag og de ensartede ydelser, at ydelsesniveauet ikke kan være højere, end det personer med små indtægter kan betale. Det er præcis det, der i den danske model er løst ved brug af den generelle beskatning og ved afkoblingen af sammenhængen mellem ydelsesret og ydelsesstørrelse på den ene side og skattebetalingens størrelse på den anden side.

Hovedforskellen mellem den danske model og de to varianter af den tvungne socialforsikring ligger derfor i deres kobling mellem bidrag og ydelser og vores afkobling. I særdeleshed den tyske og i nogen grad den britiske velfærdsmodel knytter i deres rene form et bånd mellem ydelser i en given periode og bidragsbetaling i foregående perioder. Den danske hviler derimod på, at skatterne pålægges ud fra skattepolitiske (evne)betragtninger, mens ydelserne fordeles ud fra ganske andre principper. Forholdene i Vorbasse er mere Robin Hood'ske end i Sherwood skovene.

Tre idealtyper for velfærdsstatens indretning			
Egenskaber	Den danske model	Den kontinental-europæiske model	Beveridge's model
Administration og organisation	Den offentlige sektor: statsligt, regionalt og lokalt	Selvstyrende, selvstændige forsikringsorganer	Statslig enhedsadministration med lokal repræsentation
Personkreds (dækning)	Universel alle omfattende	Knyttet til den erhvervmæssige status	Universel alle omfattende
Solidaritets/risikogruppe	Samfundet/befolkningen	Lukkede risikogrupper opdelt efter risikoart	Samfundet som risikofællesskab, borgeren som »forsikringstager«
Finansieringskilde	Generel beskatning	Bidrag fra den forsikrede og arbejdsgiveren. Varierer med lønnens størrelse. Statslige tilskud	Ensartede bidrag udredt af den forsikrede og arbejdsgiveren. Statslige tilskud
Finansieringsform	»Her-og-nu«-finansiering	»Her-og-nu«-finansiering med mindre udligningsfonde	»Her-og-nu«-finansiering
Ydernes størrelse	Uafhængig af bidrag, tidligere bidrag, tidligere erhvervsaktivitet. Ydelser af tilstrækkelig størrelse og især til fordel for de svagt stillede	Afhængig af tidligere bidrag, tidligere indkomst og tidligere erhvervsaktivitet. Afspejler i deres struktur den tidligere indkomstfordeling	Ensartede ydelser af tilstrækkelig størrelse
Sammenkædning	Ydelserne er uafhængige af skattebetalingen. Rettigheder og pligter er adskilt	Ydelser er knyttet til tidligere bidragsbetaling. Kobling mellem rettigheder og pligter	Ensartede ydelser og ensartede bidrag sikrer kobling mellem rettigheder og pligter
Budgetstatus	Integreret i de almindelige offentlige budgetter	Uafhængig budgettering i de selvstændige forsikringsorganer	Enhedsbudget under Socialministeriet
Mål	Udligning af indkomstfordeling over livsløbet og mellem store og små livsindkomster	Udligning af indkomstfordeling over livsløbet, statusfastholdelse	Udligning af indkomstfordeling over livsløbet og til dels mellem store og små livsindkomster
Karakteristik	Skatte-transfereringsmodel	Tvungen socialforsikring	Tvungen socialforsikring

I socialforsikringen bruges de samme principper, når bidrag og ydelser bestemmes, mens den danske velfærdsstat adskiller det, den enkelte betaler, fra det, den enkelte får. Hver især betaler vi efter fastlagte regler ind til den fælles kasse, som derefter – og på et helt andet grundlag – fordeler dele af provenuet tilbage til befolkningen. Derfor er indkomstfordelingen langt større og den økonomiske lighed langt mere markant i Danmark.

Rendyrket kan man – om end det er en forenkling – definere den danske model som en samfundsorden, der bygger på, at arbejdskraften er ubevægelig, at folk lever hele deres liv i det land, hvor de er født, og har en indbyrdes – nationalt afgrænset – solidaritet, så de, der klarer sig godt, er villige til at finansiere velfærdsydelser til dem, der klarer sig mindre godt i forventning og forvisning om selv at blive behandlet på samme måde i tilfælde af sygdom, arbejdsløshed, handicap, alderdom, ulykke osv.

Selvom der i den enkelte velfærdsstat findes ordninger, der i højere grad henter inspiration fra andre rendyrkede modeller, ligger legitimiteten – det, der findes ret og rimeligt – i de værdier og det forståelsesunivers, der præger den nationale kultur. Dybt nede i den enkelte borgers sorte sjæl, ligger der et værdi- eller idésystem, der påvirker udformningen af vore institutioner og spilleregler – samfundets ordensreglement – som så omvendt virker tilbage på værdierne og idéerne.

Værdier og idéer bag socialforsikringen

Velfærdsstatens legitimitet lå for den liberale Beveridge primært i bidragsbetalingen. Tvungne ensartede bidrag og ensartede ydelser i et system, der omfatter alle, betød for Beveridge, at både rig og fattig var omfattet og på formelt samme vilkår. Bidragsbetalingen gav den enkelte en grundlæggende sikkerhed – ikke som en almisse, men som en ret. De ensartede bidrag og ydelser på et forholdsvist beskedent niveau gav borgerne tilskyndelse til og plads for supplerende sikring på markedsmæssige vilkår. Koblingen mellem bidrag og ydelse sikrede en reciprocitet – en noget-for-noget-sammenhæng – der gør velfærdssystemet parallelt til de køb og salg, som er kernen i et i øvrigt markedsstyret samfund. Modtageren eller nyderen er »køber« – ganske som forsikringstageren i private forsikringsordninger. Tvangsdeltagelsen betyder naturligvis, at der ikke foreligger et regulært markedsbytte på frivillighedens basis; men ideologien betinger en orden, der formelt og i den folkelige forståelse bygger

på reciprocitet. Det måtte, mente Beveridge, indebære de psykologiske, politiske og måske adfærdsmæssige fordele, der følger af, at den enkelte selv oplever at betale for sine ydelser.

På samme måde har man i Tyskland fremhævet, at bidragsbetaling politisk, moralsk, psykologisk og legalt sikrer betalerens senere ydelser og muligvis virker anderledes på den økonomiske adfærd, end finansiering over den generelle beskatning. Hvis den enkelte sådan cirka modtager svarende til sin betaling, får bidragene – i modsætning til en skattebetaling – karakter af priser, som vi kender det fra markedet. Det, man har betalt for, er i højere grad beskyttet mod politiske indgreb. Spillereglerne i den tyske velfærdsstat afspejler en samfundsorden – et ordensreglement – der både tager hensyn til risiko og til den moralsk betingede solidaritet. Det giver tiltro til fremtiden og til »de andre«. Det sikrer en klar fornemmelse af, at den enkelte modtager præcis det, vedkommende er berettiget til, og at ingen uretmæssigt oppebærer ydelser. Borgernes accept og forståelse af systemet hænger sammen med, at det ligner et marked med køb og salg. Der udbetales ikke ydelser til dem, som ikke har betalt bidrag eller opfyldt de øvrige krav, mens omvendt alle, der har ydet deres bidrag og levet op til andre fordringer, får ydelser. Såvel velgørehed på det offentlige regning som udbytning af de bedre stillede er udelukket. Reciprociteten er den norm, der sikrer, at der ydes efter princippet noget-for-noget, og at systemet til en vis grad er beskyttet mod nævenyttige politikere.

Værdier og idéer bag den danske model

Gensidighed eller reciprocitet er, som sociologerne Simmel og senere Gouldner har understreget, betingelse for social ligevægt og sammenhængskraft i samfundet; men hvis man udelukkende forlader sig på det to-sidige bytte, ville der være mange med behov for støtte, som aldrig ville få den. Der vil til enhver tid være nogle, der er ude af stand til at gengælde de ydelser, de tidligere har fået, eller til – ved forudbetaling – at sikre sig en ret til fremtidige ydelser. Den, der kan identificere sig med dem og fornemme, at han eller hun en dag selv kan stå i samme situation, må stille spørgsmålstegn ved reciprociteten som eneste norm.

Mennesket har til alle tider og på alle steder set, hvordan andre – ganske som den enkelte selv – ved sygdom, uheld, handicap, svaghed, alderdom, arbejdsløshed osv. er blevet hæmmet i deres udførelsesmuligheder. Så husker den enkelte, at der kan komme en dag, hvor vedkommende selv er afhængig af andres hjælp – uden at kunne

gøre noget til gengæld. Det viser, at mennesket har pligter i forhold til andre mennesker, der ligger ud over de rettigheder, disse andre måtte have erhvervet ved bidragsbetaling eller på anden måde. Derfor kan tilfredsstillelsen af andres behov ikke forudsætte deres evne til at præstere modydelser – i hvert fald ikke i pengemæssig form.

Den enkelte er forpligtet på ansvarlige handlinger til fordel for andre. Der er en godheds- eller kærlighedsnorm på spil, som forpligter, uden hensyn til hvad disse andre har gjort eller vil kunne komme til at gøre. En norm, der giver et kald til at give noget-for-ingenting. Det skaber en spænding mellem hverdagsmoralen og det etiske krav, mellem praksis og prædiken.

Den danske model forudsætter, at alle efter evne betaler til fællesskabet, og at alle modtager efter behov. Historisk gennemførtes det, da man gik fra frivillige til pligtige bidrag for at finansiere den kirkelige forsørgelse, og da man gennemførte en almen skattepligt. Senere blev også retten til ydelser og ydelsernes størrelse fastsat ved lov: Pligten på finansieringssiden og retten på ydelsessiden. Det betyder, at nogen får noget for ingenting. I den grad, det er acceptabelt, må kærlighedsnormen være på spil. Vi bærer i almindelighed i fællesskab ansvar for hinanden, og vi bærer i særdeleshed i fællesskab ansvar for dem, der ikke kan klare sig selv.

Tanken er så fornemt udmøntet af afdøde professor Knud Løgstrup, at jeg ikke vil betænke mig på at kalde ham den danske velfærdsstats filosof. Ikke på den måde, at han var en velfærdsstatslig arkitekt; men i den forstand at han har sat ord på de værdier og de idéer, der ligger bag den danske samfundsorden. Han har afdækket kernen i det danske værdisystem, der lader os besynges den rigdom, der er drevet vidt, når få har for meget og færre for lidt.

»Fra det grundvilkår, vi lever under, og som det ikke står til os at ændre, nemlig at den enes liv er forviklet med den andens, får den etiske fordring sit indhold, idet den går ud på at drage omsorg for det af den andens liv, som forviklingen prisgiver én«, siger Løgstrup.

Det er en sekulariseret udgave af Jesu forkyndelse. Det er en påstand, som følger af selve de vilkår, der gælder for menneskelivet. Det er et naturligt bud, fordi det følger af tilværelsens grundvilkår; men det er samtidigt et unaturligt krav, fordi vi – selv om det følger af livet selv – ikke kan få vores menneskenatur med i det. Selvom vi har en forståelse af, hvad der er ret og rigtigt, skyer vi, når det drejer sig om at bjerger vores egen plads i solen, ingen midler. Vi ved godt, hvad der

er vores pligt, men vi er ikke voldsomt tilbøjelige til at opfylde den. Det er fristelsen, der er på spil, fordi det foretagende, som moralen udspringer af, ikke mere har sinde i sin magt. Derfor får politikken også hos Løgstrup en central funktion. Etik og politik knyttes sammen. Derfor kan vi med rette kalde ham den danske velfærdsmodells filosof.

Hvis den barmhjertige samaritan efter at være kommet til byen søger at rejse en folkestemning til påvirkning af myndighederne, så de griber ind imod røveriers uvæsen, er den barmhjertige samaritan blevet politisk. Mens han på vejen til Jeriko fuldbyrdede kærligheden, søger han nu at virkeliggøre en idé: Samfundsordenens stabilitet. Nødvendigheden af fælles accepterede spilleregler. Nødvendigheden af et ordensreglement.

Og dog er der en sammenhæng. Gør man brug af kærligheden som idé, er der godt nok ingen, der elsker næsten; men der er nogen, der tvinges til at bære sig ad, som om de gjorde det. Derfor kan og skal vi politisk, mente Løgstrup, indrette samfundet, som om vi havde sympati for hinanden. Vel vidende at det har vi ikke. Hvis sindelaget mangler, må gerningerne fremtvinges.

Og så er der alligevel noget tilbage af fuldbyrdelsen. Når det nemlig foreskrives: Alt hvad I vil, at menneskene skal gøre mod jer – underforstået: hvis I var i deres sted – skal I gøre mod dem, ja, så optræder der en rolleombytning eller et fantasielement. Rolleombytningen består i at fantasere sig til, hvilken hjælp man ville sætte pris på, hvis man var i den andens sted – og fuldbyrdelsen består i at yde den hjælp.

Med sin betoning af det politiske element flytter Løgstrup den etiske fordring fra alene at vedrøre forholdet til konkrete andre – ansigt til ansigt – inden for den umiddelbart givne livsvirkelighed til også at være gældende i en kollektiv sammenhæng. Livsverdensetik bliver systemverdensetik

Min påstand er, at en tilværelsestolkning eller eksistensforståelse som den Løgstrup'ske er en nødvendig forudsætning, hvis man vil forstå dybden i den danske velfærdsstats egenskaber. At den fanger noget vigtigt op, at den sætter ord på det, der legitimerer modellen, ser vi ikke blot i den folkelige opbakning af velfærdsstaten og i de politiske partiers paniske skræk for at skære misvækster af velfærdsstatens træ. Vi ser det i de grundlæggende holdninger til »det offentlige«, der kun sjældent opfattes som noget, borgerne skal beskyttes imod. Vi har en tro på, at myndighederne vil borgernes vel – også selv om vi ind imellem

møder systemet med surhed. De offentlige institutioner repræsenterer en måske nok fjern, men dog altid velgørende magt. Derfor har de en moralsk immunitet, som ikke kendes i mange andre samfund. At ville skære ned på, at kontrollere eller at beskytte sig mod sådanne gode kræfter er uden mening. Det er derfor ej heller ejendommeligt, at disse institutioner har været permanent voksende, at de gennemtrænger alle dagliglivets kroge og på godt og ondt regulerer vores gøren og laden i en grad, der er uden sammenligning i et frit samfund. Velfærdsstaten tager ikke alene broderparten af borgernes indkomst, men styrer også deres moralske univers. Det er systemet, der sikrer solidariteten, mens ligheden beskytter den enkelte som retfærds og værdigheds garant.

Velfærdsstatens ordensreglement

Når kærlighedsbuddet bliver til idé og sættes på et lovreguleret system, sker der imidlertid noget i de flestes hoveder. Når staten eller systemet overtager en ansvarlighed, der ellers skulle være min, føler jeg mig ikke længere forpligtet i forhold til virkelige mennesker, som lever et virkeligt liv. Forpligtelsen er nedskrevet til overholdelse af regler, hvis moralske indhold måske nok indgår i vores fælles værdiunivers, men som for den enkelte fortøner sig i tågerne. Abstrakte og upersonlige forpligtelser er man fristet til at smyge sig uden om, mens man omvendt har en ikke ubetydelig tilskyndelse til at pukke på sin ret til de konkrete og personlige rettigheder.

Velfærdsstaten bærer og regulerer den moralske forpligtelse og de moralsk begrundede rettigheder; men den er blottet for et moralsk sprog, der har rod i gensidighedens rum og afspejler den enkeltes ansvarlighed både, hvad angår de fordringer, som vedrører »de andre«, og hvad angår de problemer, der vedrører den enkelte selv.

Derfor bliver velfærdsstatens sprog rettighedernes sprog, mens forpligtelserne nedtones. I stedet for vore indbyrdes forpligtelser oplever vi at have krav på hinanden. Når forpligtelserne reguleres politisk, fornemmer vi, at fordringen kan indfries uden vores selvstændige medvirken. Den svenske sociolog Hans Zetterberg har så udmærket udmøntet problemet i en svensk sammenhæng:

»Velfærdsideologien søger rationelle, forudsigelige løsninger på de tilskikkelser, der rammer os som mennesker. For at indfri ideologiens krav om retfærdighed og lighed, må en rationel humanitet udmåles på et forud fastlagt, upersonligt grundlag. Mens humaniteten så-

ledes fordeles ligeligt efter den rationelle velfærdsstats logik, mister den sit hjerte. Den gennemsnitlige borgers samvittighed beroliges ved tiltroen til den bureaukratiserede humanitet, og han eller hun antager, at systemet nok skal tage hånd om medmenneskets problemer, uden at vedkommende behøver at kere sig nærmere om dem. Den almenmenneskelige omsorg flyder derfor kun i yderst begrænset udstrækning direkte fra menneske til menneske. Det moralske perspektivs dualisme – den formaliserede humanitets sameksistens med den spontane humanitets fravær – lader det svenske (og danske) samfund fremstå som et paradoks«.

Hvordan tager det sig ud, hvis vi i stedet fokuserer på de mulige modtagere af ydelser fra velfærdsstaten? Som Zetterberg så glimrende beskrev tvetydigheden i henseende til ansvaret for fordringens indfrielse, har professor Bent Rold Andersen peget på et tilsvarende fænomen, når det drejer sig om de potentielle modtagere. De nordiske velfærdssystemer er, siger han, sårbare, fordi de med den universelle dækning, fleksibiliteten og den indre rationalitet også har fjernet en række af de egenskaber, der kunne erindre os om, at ydelserne ikke flyder fra en uudtømmelig brønd, men at de betales af os selv som skatteydere. Vi har med den form, vi har givet vores velfærdsstat, skabt et gratistproblem. Ikke nødvendigvis i form af et umoralsk misbrug, men snarere som udtryk for adfærd hos en rationel person i et system, hvor faktorer, der økonomisk hører sammen, og som derfor samlet burde indgå i den enkeltes overvejelser, systematisk behandles isoleret.

Hermed tænkes netop på den manglende kobling mellem ydelser og finansiering, løsrivelsen af vores betaling fra det, vi får. Hvor meget afkoblingen end kan begrundes i en hensyntagen til dem, der ikke kan leve op til det markedslignende krav om noget-for-noget, risikerer den at føre til en højst uheldig adfærd.

Hvis den danske velfærdsstat skal fungere overensstemmende med de tanker, som ligger bag den, må borgerne undlade at rage til sig, når det er muligt. De må privatøkonomisk optræde irrationelt – alene reguleret af en uformel social kontrol, der svækkes, efterhånden som velfærdssystemet vokser.

Hvor fornem moralen bag den rendyrkede danske model end er, afdækker de to vurderinger et sæt af iboende spændinger. Løgstrup understregede, at hvis sindelaget manglede, måtte gerningerne fremtvinges; men vi har ikke let ved at glemme vore selviske tilskyndelser,

og det skaber et skisma mellem velfærdsstatens fundamentale krav til vores gøre og laden – velfærdsstatens ordensreglement – og den samtidige impuls til at sælge trepattede køer i Jesu navn.

Der er ikke meget i den velfærdsstatslige dagligdag, der stimulerer til den nødvendige besinden sig. Når vi aktuelt oplever at være i betalerens rolle eller på anden måde at skulle indfri forpligtelsen over for andre, da en besinden sig på den fornødne generøsitet i forhold til dem, der har det sværere end os. Når vi aktuelt oplever at være i en rolle, der betyder, at vi måske kan have brug for andres støtte, da en besinden sig på en vis tilbageholdenhed, et mådehold, for ikke at »overanstreng« systemet. De andre eller systemet er jo nemlig vores nabo og næste, ja, de andre er os selv; men det skjuler netop de regler, der skulle knæsatte moralen. Reglerne skulle til, fordi fristelsen var på spil; men regler eller ej, fristeren er altid på spil.

Det betyder en konflikt, fordi velfærdsstaten på en og samme tid forudsætter generøsitet og overskud, mådehold og tilbageholdenhed. Den bygger på, at vi som enkeltpersoner opfører os irrationelt; men den enkeltes liv udfolder sig i den meget store gruppe, der omfatter os alle. Derfor bliver de andre upersonlige, anonyme og uden ansigt. Derfor er det rationelt for den enkelte at følge de små klogskabsregler, at henvise ansvaret til systemet, at være lidt småsmart og ikke at opføre sig efter de spilleregler, velfærdsstaten forudsætter. Den, der nemlig følger ordensreglementet, oplever at blive snydt. Så må man hellere opføre sig, som – tror man – de andre gør. Og de andre gør det samme.

Kravet til min opførsel er, at andre skal kunne opføre sig på samme måde, uden at det underminerer velfærdsstaten. Hver for sig må vi handle sådan, at velfærdsstaten, hvis alle andre opfører sig på samme manér, kan overleve; men både de formelle regler og den manglende forståelse stiller sig hindrende i vejen.

Efterspørgslen efter fritid

Vi vil alle sammen gerne holde mere fri. Det har vi hver især et stærkt ønske om, og når indkomsterne vokser, er det en mulighed, der ligger den enkelte nær. Hvorfor ikke lade den øgede velstand slå ud i stigende fritid? Og så er det endda mere attraktivt, fordi fritid er et af de få goder, der ikke bliver beskattet. Det er udtryk for et individuelt, rationelt valg; men det medfører problemer. For samtidig har vi også ønsker, der retter sig mod den offentlige sektor. Så får det offentlige brug for flere

skattekrone, men fritiden udhuler skattegrundlaget i sammenligning med, hvad det ellers ville have været. Den individuelle rationalitet fører til et kollektivt problem. At realisere velfærdsstigninger ved øget fritid betyder også, at det kun er de aktive, der får del i festen.

Det er en af velfærdsstatens onde cirkler, vi her møder. De forskellige støtteordninger (og den deraf følgende beskatning), som der hver for sig kan siges meget godt om, er med til at reducere samme velfærdsstats overlevelsessevne. Gunstige tilbagetrækningsordninger betyder, at mange glider ud af arbejdsmarkedet, så snart de kan. Gode uddannelsesfinansieringsordninger og en liberal uddannelsespolitik betyder, at vi ikke har hast med at forlade det beskyttede uddannelsessystem. Høje skatter gør afkastet på en ekstra arbejdstime mindre, og det svækker arbejdsudbuddet. Gunstige overførselsindkomster betyder, at en periode udenfor arbejdsmarkedet ikke er en katastrofe. Alt sammen godt nok, hvis det bare ikke betød, at vi overanstrenger det velfærdssystem, de fleste gerne vil bevare.

Hovedproblemet for den danske velfærdsstat ligger i den øgede efterspørgsel efter fritid i alle dens former: sen entre på arbejdsmarkedet, tidlig tilbagetrækning og reduceret arbejdstid. De spiller alle sammen med de forskellige offentlige støtteordninger og med beskatningen. Og problemet er just en følge af, at vi opfører os privatøkonomisk rationelt, men med skadevirkninger for det fælles.

Problemet generaliseret

Der er ingen, der optræder som umoralske monstre, men ordensreglementet stiller krav, vi som rationelle individer har svært ved at komme til rette med. Der er en iboende spænding mellem de accepterede værdier og vores adfærd. Den etisk begrundede opførsel er ikke i harmoni med de umiddelbare tilskyndelser, og vores – og de andres – opførsel svækker de sociale normer.

Der er ikke i hverdagen noget, der for alvor holder os fast på dydens smalle sti og sikrer den fornødne besinden sig. Tværtimod virker de økonomiske tilskyndelser mange gange den gale vej, og de sociale normer er for svage til at sikre den uformelle sociale kontrol i et fællesskab, der omfatter alle. Vi er anonyme i vores indbyrdes forhold og føler os som deltagere i et spil i forhold til systemet. Vi oplever ikke os selv i umiddelbarhedens forhold til de andre. Når vi ved den småsmarte opførsel rager til os på systemets bekostning, når behov erstattes af begær, ser vi det som vores krav på et anonymt

væsen og ikke som et svigt i forhold til vore naboer. Selvom de andre er vore medmennesker og på en og samme tid »os selv«, blindes vi af de regler, der skulle tøjle fristelsen: »Jeg har betalt min skat, og derfor har jeg ret til ...« »Det må det offentlige tage sig af ...« »Min gode bekendt fik, så skal jeg også ha ...«

Det kunne se ud til, at den danske velfærdsstat har undervurderet de moralske forudsætninger, den er bygget på. Og at den har overvurderet sig selv som problemløser. Når ansvaret kollektiviseres gennem skatte- og tilskudsregler, bliver det personlige ansvar abstrakt, upersonligt og fremmedgørende. Med skattebetalingen føler vi hver især at have gjort vores. Lad nu de andre gøre deres. Egenansvarligheden reduceres. Den formaliserede humanisme hyller medmennesket i anonymitetens kåbe, og de andre bliver upersonlige, anonyme og uden ansigt. Den enkelte oplever, at en opførsel i overensstemmelse med velfærdsstatens ordensreglement betyder, at man bliver snydt. Og så er det bedre at opføre sig, som man tror, de andre opfører sig. »Hvordan gør man? Hvordan gør de andre?« Hvordan slipper jeg uden om reglerne? Hvordan tilpaser jeg mig reglerne? Hvordan kan jeg (uden at blive opdaget) bryde reglerne?

Fra slutningen af 1980'erne har det danske alderspensionssystem grundlæggende ændret sig. Arbejdsmarkedspensioner, hvor den enkelte og arbejdsgiveren betaler bidrag til et aktuarisk pensionssystem, vinder frem. Med efterlønsreformen fra 1999 øgedes de individuelle bidragsbetalinger, og de fik i højere grad ejendomsrettens beskyttelse. Udviklingen af private sygeforsikringsordninger finansieret af virksomhederne skrider fremad. Der tales på flere og flere områder om øget brugerbetaling. I 1990'erne ændredes arbejdsmarkedspolitikken, så hidtil ubetingede rettigheder blev erstattet af rettigheder, den enkelte havde, hvis vedkommende levede op til en række fastlagte forpligtelser. Civilsamfundets rolle som velfærdsbærende institution er i stigende grad kommet på dagsordenen. Nylig er det bragt i forslag, at den frivillige tilslutning til arbejdsløshedsforsikringen skal erstattes af obligatorisk medlemskab for at undgå »gratistadfærd«.

Om det samlet vil indebære en fundamental ændring af den danske velfærdsstat og en gradvis underminering af legitimiteten bag det grundlag, den hviler på, er det for tidligt at sige noget om; men det er ubestrideligt, at ændringerne betyder, at der sættes spørgsmålstejn ved knæsatte principper. Er det udtryk for, at den fristelse, som for Løgstrup motiverede politikens indgreb, har vist sig så stærk, at den

også sprænger forudsætningerne bag velfærdsstatens krav til vores gøren og laden? Er det markedet, der venter om hjørnet? Skal den danske model vise sig at være et parentetisk historisk fænomen? Vel er mennesket skabt i Guds billede, men det har så mange sære ting for!

